

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
Abonnementsprijs f 4,— per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
Losse nummers f 0,25.

VRIJE WIL EN MENSELIJKE VERANTWOORDELIJKHEID

We zullen het vandaag eens hebben over de vraag, of de mens wilsvrijheid kan worden toegekend, en, in verband daarmee, of hij verantwoordelijk mag worden gesteld voor zijn daden.

Dit probleem is altijd actueel; bij tijd en wijle houdt het ieder bewust levend mens bezig. Wilsvrijheid — vrijheid, onafhankelijkheid in onze beslissingen — lijkt ons wezenlijk voor de menselijke waardigheid. Het zou prettig zijn vast te stellen, dat de mens werkelijk wilsvrijheid heeft. Vooral voor mij als humanist, en voor de vele humanisten zou het plezierig zijn als kon worden bewezen dat de mens vrije wil heeft. Immers, voor ons humanisten, is de mens en zijn menselijke waarden, zo ontzaglijk belangrijk!

Ik heb dus, toen ik over dit probleem begon na te denken, getracht vast te stellen, dat de mens inderdaad vrije wil heeft. Ik ben daar niet in geslaagd. Integendeel: ik ben tot de slotsom gekomen, dat vrije wil waarschijnlijk niet bestaat en dat wij ons bij deze zo gemakkelijk en veelvuldig gebruikte term zelfs niets kunnen voorstellen betreffende wezen en werkingswijze.

Ik vind dat, juist als humanist, jammer; maar ik heb dit resultaat van mijn denken, juist als humanist, te aanvaarden. Ook ik heb tot plicht te woekeren met mijn talenten. Voor mij betekent dit, dat ik niet mag geloven aan iets wat mijn verstand verwerpt. Immers, de inhouden van het menselijk verstand zijn algemeen, objectief, toetsbaar; geloofsinhouden zijn persoonlijk, subjectief en niet toetsbaar. Omdat het algemene boven het persoonlijke gaat, en het bewijsbare boven het onbewijsbare, mag ik

niet aan iets geloven tegen mijn verstand in, alleen maar omdat het mij aangenaam is. De wens als vader der gedachte zou een onwettige vader wezen.

Maar nu ter zake.

De gangbare opvatting, wat men zo verneemt in het dagelijks leven en waar men doorgaans naar meent te handelen, is dat de mens inderdaad een zekere mate van wilsvrijheid bezit. Dit is een meer intuïtieve dan beredeneerde opvatting. Men voelt het nu eenmaal zo, men handelt er naar, en misschien tracht men achteraf dat gevoel steun te verlenen en dat handelen te rechtvaardigen door er verstandelijke argumenten voor te zoeken. Men pleegt ook meteen verband te leggen tussen de vrije wil, die men in zich zelf meent te weten en dus ook aan anderen toekent, en de verantwoordelijkheid, die men zelf heeft te dragen en die men ook aan anderen opgelegd weet.

De mens is immers niet alleen individu, mens-op-zich-zelf, maar hij is ook lid van de menselijke samenleving. Een geordende samenleving biedt grote voordelen aan zijn leden, maar hij kan niet in stand blijven zonder dat aan die leden tevens een aantal verplichtingen wordt opgelegd. De mens in de samenleving heeft rechten én plichten. Maatschappelijke orde berust dus op men-

personalia

Dr. J. DE TEMPE. Geboren 9 februari 1914 te Zwolle. H.B.S.; studeerde biologie te Amsterdam. Promoveerde in 1947 te Amsterdam. Phytopatholoog aan het Rijksproefstation voor Zaadcontrole te Wageningen.

Wilt U ons helpen?

Zo ja, dan verzoeken wij U, voor zover U dit nog niet hebt gedaan, het abonnementsgeld zo spoedig mogelijk te betalen. De abonnementsprijs bedraagt f 4,— per jaar. Dit bedrag kan worden overgemaakt op postrekening no. 58 t.n.v. de Humanistische Luisterkring — Utrecht, met als omschrijving:

„Abonnement 1963”

Bij voorbaat hartelijk dank.

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 27 januari 1963

selijke verantwoordelijkheid. Hij wordt gehandhaafd door een stelsel van wetten, met straffen in geval van overtreding. Zo iets belangrijks als de menselijke verantwoordelijkheid moet wel een degelijke grondslag hebben; het recht om overtreding te straffen moet wel goed gegrondvest zijn. Die grondslag, die grondvesting, zoekt men dan in de vrije wil van de leden der samenleving. Onlangs sprak ik met een rechter, zo terloops over deze zaken. Hij meende, dat er wel degelijk zo iets als vrije wil moest bestaan, want op grond daarvan legde hij straffen op. Natuurlijk was er ook veel onvrijheid, en die bracht hij in rekening als verzachtende omstandigheden. Dat lijkt erg aardig maar niet overtuigend. Omdat men meent dat een overtreder vrije wil moet hebben om hem te mogen straffen, mag men die vrije wil nog geen werkelijkheid toeschrijven. Nogmaals, de wens mag niet de vader der gedachte wezen. Laten we nu zelf dit wijsgerige probleem eens bekijken. Niet met veel geleerdheid of veel vooroordeel, maar gewoon met ons gezonde verstand. En wie het beter meent te weten moet het te zijnen tijde ook maar eens zeggen, graag met argumenten. U merkt wel: hier kijkt de humanist om de hoek, maar dat mag in dit kwartiertje.

Beoordelen wij de mens objectief, in zijn algemeenheid, dan moeten wij wel vaststellen, dat hij naar lichaam en geest het resultaat is van de wisselwerking tussen zijn aanleg en zijn omgeving.

Zijn aanleg, die ruimte biedt voor vele mogelijkheden, krijgt hij bij zijn geboorte mee. Die aanleg ontwikkelt zich en wordt daarbij door de omgeving beïnvloed. Omgekeerd beïnvloedt de mens ook steeds zijn omgeving. Het is een voortdurende wisselwerking met als bijdragende factoren zijn aanleg, die hem gegeven is, en zijn omgeving, zoals die zich bij hem aandient. Een factor van vrijheid is daarin niet te bespeuren.

Dit hoeft natuurlijk niet te betekenen, dat alles gaat volgens een onoverzienbaar ingewikkeld patroon van oorzaken en gevolgen, zodat in een bepaalde begin-situatie de bijpassende eind-situatie al ligt besloten. Het is best mogelijk, dat nog iets anders meespeelt. Sommigen noemen die factor het Toeval, anderen spreken van de hand Gods. In het eerste geval kent men het geen bewustheid toe, in het tweede geval gewoonlijk wel, maar in elk geval betekent ook dat geen wilsvrijheid voor de denkende en handelende mens. Onder wilsvrijheid moeten we immers iets spontaans verstaan. Iets dat niet bepaald wordt door aanleg of milieu, of door het toeval, of door machten buiten de mens; ook niet — voor zover het de menselijke geest betreft — door het voor de mens niet beheersbare spel van electronen en atomen in zijn hersencellen. Daarom zie ik de menselijke wilsvrijheid als een onzeker iets, zelfs als een onwaarschijnlijk iets. En dan wil ik nog opmerken dat, als iemand de mens vrije wil toekent en hem op grond

winterdienst

Ach, alles wat ik heb bemind
Is weggeblazen door de wind:
De bloemen en het helder groen,
Mijn klein plezier, dit stadsplantsoen;
En dan de zon, de zon vooral.

Ik tref het niet, mijn eenig part
Van de aardsche goeden is de gard.
Ik voel mij eenzaam en misdeeld,
Mijn huid is, als het loof, vergeeld.
Wie weet wat er nog volgen zal?

Wanneer men jong is gaat het wel,
Dan is de winter vol met spel;
Maar ik ben meer dan halverwegen,
Dus heb ik er bezwaren tegen...
Ik ruik, tot mijn verdriet, den stal.

Memento mori gilt de wind
Die alles wat ik heb bemind
Wreed heeft verstoord en weggevaagd;
Het is een arme bloed die klaagt,
Ik vloek eens hartig en doe mal.

JAN GRESHOFF.

(Uit de bundel „Mirliton”. Joh. Enschede & Zonen.)

daarvan beoordeelt en misschien veroordeelt en straft, dat dan die wilsvrijheid toch wel onomstotelijk vast moet staan. Niet ik moet bewijzen, dat de vrije wil niet bestaat, maar hij die op grond van veronderstelde wilsvrijheid denkt in termen van schuld en boete, zonde en straf, moet bewijzen dat die wilsvrijheid wel bestaat.

Maar hoe staat het dan met de menselijke verantwoordelijkheid, waarop iedere orde in groot of klein menselijk verband is gegrondvest? Gewoonlijk worden vrije wil en menselijke verantwoordelijkheid opgevat als staande in een verhouding van oorzaak en gevolg. Dit is dunkt mij onjuist. Oorzakelijk verband is niet een allesomvattende structuur, geen algemene grondwet, maar een waarnemingswet uit de stoffelijke wereld en voor zover bekend slechts geldig binnen belangrijke beperkingen in die stoffelijke wereld.

Ons denken is gevormd aan zintuigelijke waarneming van de wereld rondom ons, en dikwijls nemen we oorzakelijk verband waar. Dat geeft ons de neiging, maar niet het recht, zulk een samenhang ook te veronderstellen voor bepaalde onstoffelijke begrippen zoals wilsvrijheid en verantwoordelijkheid van de mens.

Maar vrije wil is volgens de gangbare opvatting iets geheel binnen-persoonlijks, en menselijke verantwoordelijkheid is een kenmerk der betrekkingen tussen mens en omgeving: tussen mens en medemens, tussen mens en maatschappij, tussen mens en natuur, tussen mens en kosmos als u wilt. Vrije wil, indien bestaand, zou uit ons zelf

Humanistische Correspondentiekering voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistische Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, Gaarne 24 ct aan postzegels insluiten. (adv.)

moeten voortkomen en misschien het zuiverst optreden bij de onontwikkelde mens, vooral ook bij het kind. Menselijke verantwoordelijkheid wordt ons echter opgelegd door de omgeving, en die opgelegde verantwoordelijkheid wordt tot aanvaarde verantwoordelijkheid naarmate de mens rijpt tot volwassenheid, naar mate hij verantwoordelijkheidsbesef ontwikkelt. Ik zie niet in, dat verantwoordelijkheid kan volgen uit vrijheid, maar zie verantwoordelijkheid eerder als iets van onvrijheid. Hierbij versta ik onder vrijheid iets objectiefs, niet iets dat wij voelen en waarin wij geloven, maar iets dat wij zullen moeten bewijzen als wij er mee willen werken. Helaas kan ik zo'n soort objectieve vrijheid niet bewijzen. Gelukkig zie ik ook in, dat dit voor de praktijk van het leven, ook voor een ordelijke samenleving, geen verschil maakt.

De mens in de samenleving heeft immers rechten, dus het is juist dat hij zijn deel krijgt te aanvaarden van voor instandhouding der samenleving noodzakelijke plichten. Vrije wil zou hij hebben als mens alleen; verantwoordelijkheid krijgt hij opgelegd als medemens.

Onze conclusie moet dus zijn, dat vrije wil een twijfelachtig en in elk geval onbewezen iets is, maar dat menselijke verantwoordelijkheid een onontkoombaar en duidelijk waarneembaar feit is. Beide staan niet in een verband van oorzaak en gevolg. De rechter kan oordelen op grond van menselijke verantwoordelijkheid, over rechten en plichten van de mens en zijn omgeving. Hij hoeft geen diepere grondslag te zoeken in het individu.

Eigenlijk is dit oude kost, die echter altijd weer moet worden opgehaald. Al duizenden jaren geleden sprak een Grieks wijsgeer over Karakter als Noodlot, en een Joods profeet over de zonden der vaders die aan de kinderen bezocht worden tot in het derde of vierde geslacht. Beiden spraken op grond van waarneming. De Griek drukte zich bondiger en scherper uit, de Jood bloemrijker. Wij kunnen nu hun waarneming verklaren uit aanleg en milieu.

Tot slot nog iets over een moderne ontwikkeling in de rechtsbedeling. Als iemand in conflict komt met de samenleving, dus de wet overtreedt, dan dient de onpartijdig tussen individu en samenleving staande rechter het geval te beoordelen.

Het oordeel kan ongunstig uitvallen voor het individu, namelijk als dit wel zijn rechten genoten maar niet zijn plichten vervuld blijkt te hebben. Het oordeel kan ook ongunstig uitvallen voor de samenleving, namelijk als die aan het individu bepaalde

Belangstelling is het leven zelf, zonder belangstelling en zonder liefde is er geen leven. Wij meten het leven veel te eenzijdig, naar zijn duur en naar zijn grootte. Wij denken er meer aan het leven te verlengen dan het werkelijk te vullen. Vele mensen vrezen de dood, maar hebben er geen bezwaren tegen in feite maar half te leven, zonder inhoud, zonder liefde, zonder vreugde.

THOMAS MASARYK,
president van Tsjechoslowakije
(1850—1937)

menselijke rechten heeft onthouden. Bij zo'n oordeel passen geen strafmaatregelen, maar verbeteringsmaatregelen. Doch helaas is verbetering van een volwassen mens slechts in beperkte mate mogelijk, en verbetering van de maatschappij is nog moeilijker en meestal iets van lange duur. Blijven individu en samenleving botsen ondanks verbeteringspogingen, dan is er nog de mogelijkheid het individu uit de samenleving te verwijderen waarin het niet blijkt te passen. Dan verliest de overtreder zijn burgerlijke rechten, maar zijn menselijke rechten mogen hem niet worden ontnomen voor zover dat kan worden vermeden.

In het verleden hadden de meeste mensen weinig rechten en zware plichten. Overtredingen werden gezien als zonde tegen een hogere orde, en dus werden ook geringere overtredingen zwaar gestraft. Nog steeds komt de rechtsbedeling vaak neer op ernstige krenking van menselijke rechten, en is vaak meer gericht op straf dan op verbetering. Die krenking kan zo ver gaan dat men de overtreder zijn leven ontnemt.

Maar er is een streven om de rechten van de mens te omschrijven, uit te breiden, b.v. door beter en langer voortgezet kosteloos onderwijs, door behoorlijk betaald werk, door goede woongelegenheid, door allerhande sociale voorzieningen. Daarmee zijn we, dunkt me, op de goede weg. Daarmee samen gaat in de rechtsbedeling een verschuiving van strafmaatregelen naar verbeteringsmaatregelen.

Ongetwijfeld is deze moderne ontwikkeling slechts zeer ten dele voortgekomen uit redelijke overweging, maar in elk geval strookt hij met het redelijk denken waarvan het vermogen aan alle mensen eigen is. Die redelijkheid verklaart ook, waarom deze moderne ontwikkeling zoveel bijval vindt in humanistische kring.

J. DE TEMPE

natuurlijk bewaart u de radiolezingen

Om U het bewaren mogelijk te maken en het herlezen van de radiolezingen tot een genoegen te maken, is er een handig verzamelbandje te verkrijgen.

Aan dit linnen bandje, dat voorzien is van een gouden opdruk, zult U veel plezier beleven.

De prijs, die laag gesteld is, bedraagt f 1,95. Gireer het bedrag op postrekening 58 t.n.v. Humanistische Luisterkring het Woord van de Week te Utrecht.

Plato werd in 428 vóór Christus als lid van een oud aristokratisch geslacht in Athene geboren en stierf daar in 347. In zijn jeugd maakte hij gedichten; zijn zin voor het woord en voor stijl bleef lange jaren voelbaar in zijn werk. In menige dialoog overweldigt ons zijn meesterschap van de taal en zijn dramatische kracht. Soms schaadt zijn rijkdom aan beelden de klaarheid van zijn betoog.

Als jonge man kwam hij onder de invloed van Sokrates, verliet hij de dienst der Muzen als levensroeping en volgde hij Filosofie. Buiten en na het verkeer met Sokrates bestudeerde hij in de loop der jaren de werken van schier alle denkers en dichters vóór hem en van zijn eigen tijd. Ook verrijkte hij zijn geestesinhoud door en tijdens langere reizen, o.a. naar Egypte, Italië en Sicilië. Ofschoon zijn afkomst hem bestemde voor het politieke leven, hield hij zich daarvan afzijdig. Toch bleef deze beslissing voor hem een brandend probleem. Tal van dialogen getuigen van zijn diepe belangstelling voor het gemeenschapsleven — denken wij alleen maar aan zijn utopieën in zijn *Republiek* en in zijn *Wetten* — hij gaf adviezen aan staatslieden, ja hij deed drie vergeefse pogingen — in 387, 367 en in 361 — om zijn staatsidealen in Syracuse op Sicilië te verwezenlijken of althans ingang te doen vinden. Op gevaar van zijn leven en vrijheid: eenmaal stond hij te koop op de slavenmarkt. Na de eerste poging stichtte hij even buiten Athene de Akademie, die eeuwenlang leerlingen trok uit alle delen van de toenmalige wereld.

Waarschijnlijk zijn ons al zijn talrijke werken overgeleverd: een grote uitzondering voor de auteurs van de klassieke Oudheid en een bewijs voor de grote belangstelling, die zijn dialogen trokken. Zij bestrijken tal gebieden: metafysika, logika, kennisleer, natuurleer, psychologie, ethiek, paedagogiek, aesthetika, staatsleer. De onderwerpen werden lang niet altijd door Plato scherp omlijnd behandeld; zeer vaak loopt hun analyse dooreen.

In zijn jongere jaren en op mannelijke leeftijd zocht Plato o.a. naar een samenvatting — niet een compilatie! — van de resultaten der vroegere denkers. Vooral in verband met het probleem van *zijn* of *worden*, door Parmenides en Heraklitus scherp gesteld. Hij schiep een dualistische theorie: de bekende ideeënleer, in de loop der jaren meer dan eens gewijzigd en tenslotte niet meer vermeld.

De wereld van het eigenlijk — zijnde is niet de zintuigelijk — waarneembare, maar die van de onveranderlijke en onvergankelijke ideeën of vormen, ergens in het bovenwereldlijke gelokaliseerd. Er tegenover staat de vloeiende, vergankelijke wereld van de zintuigelijke waarneming, dus die van het

niet-eigenlijk zijnde. Hoe Plato de verhouding tussen deze beide werelden dacht, is niet heel duidelijk. Aristoteles wees daar reeds op. De denker drukt deze slechts in beelden uit. Alle dingen *hier* zouden deelen hebben aan de vormen *daar*, zij zouden, zo zegt hij elders weer, er de afbeeldingen, de nabootsingen, de schaduwbeelden van zijn. En hij noemt omgekeerd de eeuwige ideeën modellen, voorbeelden.

Dat Plato graag tot beelden zijn toevlucht neemt, staat mede in verband met zijn straks genoemde dichterlijke neigingen. Hij gebruikt ze — en nog veel sprekender — ook elders, wanneer hij zijn overtuigingen of axioma's niet meer door een streng-logische redenering kan waar maken. Zij nemen dan de vorm aan van suggestieve — overigens vaak schone en boeiende — mythen. En overbekend is zijn vergelijking van het ondefinieerbare begrip *hoogste goed* met de zon. In dit verband past de vermelding, dat Plato op zijn reis naar Italië en Sicilië kennis maakte met de leringen van Orphici en Pythagoraëers, waarin de mystiek een grote rol speelde. Plato's religieuze natuur was daarvoor zeer gevoelig. Zij beïnvloedde o.a. zijn overigens nog al wisselende godsvoorstelling en zijn gedachten over de onsterfelijkheid van de ziel in de Phaedo-dialoog en die over het hiernamaals, welke hij juist bij voorkeur in mythische vorm tot uiting bracht.

In de beknopt getypeerde wereld van de absolute en eeuwige waarheden en waarden, die dus de eigenlijke werkelijkheid zou zijn, verkeerde de ziel van ieder mens vóór haar geboorte in het lichaam. Zij bewaarde de herinnering daaraan tijdens haar verblijf in dat lichaam en dankte daaraan haar denkvermogen, beter gezegd misschien: die herinneringen vormden haar aangeboren denkvormen en ideeën. Met heimwee vervuld naar haar ware, vroegere bestaan verlangt zij steeds naar weerkeer in de wereld van het zijnde; in het *Symposium*, de dialoog over de liefde, wordt deze Eros, dit verlangen, op verheven wijze door de zienares Diotima aan Sokrates verklaard. Hier, in dit leven, is alles slechts schijn, vergankelijk, onvolkomen, onrein. De ziel wordt besmet door de vervalsende werking van de zintuigen; deze ontvangen bovendien slechts indrukken van een niet-eigenlijk zijnde — materiële immers — wereld. Alleen de geest kan doordringen in de werkelijkheid: door zijn werkzaamheid kan de mens bij benadering iets van het ware en het eeuwig zichzelf blijvende vatten. Maar hij leeft eigenlijk in een kerker — het lichaam — en hij zoekt de bevrijding daaruit om weer verenigd te worden met het hem verwante, n.l. met de altijd-zijnde waarheden en waarden in de ideeënwereld.

D. LOENEN.

lezingen voor de radio

zo. 3 feb. VARA 9.45 uur: J. P. van Praag: „De humanist en het huwelijk”.

di. 5 feb. AVRO 16.00 uur: Th. W. Polet: „Wat doen de humanisten

(ook internationaal)?”

zo. 10 feb. VARA 9.45 uur: W. A. van Opijnen: „Wat doen we er tegen?”

zo. 17 feb. VARA 9.45 uur: G. Stuijveling: „Uit humanistisch oogpunt”.